

МІШЕГЛІНА В. М.,
аспірант кафедри загальнотеоретичної
юриспруденції
(Національний університет «Одеська
юридична академія»)

УДК 340.111

ЮРИДИЧНІ СИМВОЛИ В ІНТЕГРАТИВНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Статтю присвячено розкриттю сутності інтегративного праворозуміння, його напрямів та методів для дослідження правових явищ. Автором запропоновано використання цього типу праворозуміння для дослідження юридичних символів у межах правової реальності. Автор дає визначення юридичних символів, пропонує їх класифікацію та виділяє функції, які виконують юридичні символи з погляду інтегративного праворозуміння.

Ключові слова: юридичні символи, праворозуміння, методологія права, сутність права, інтегративне праворозуміння.

Статья посвящена раскрытию сущности интегративного правопонимания, его направлений и методов для исследования правовых явлений. Автором предложено использование этого типа правопонимания для исследования юридических символов в пределах правовой реальности. Автор дает определение юридических символов, предлагает их классификацию и выделяет функции, которые выполняют юридические символы с точки зрения интегративного правопонимания.

Ключевые слова: юридические символы, правопонимания, методология права, сущность права, интегративное правопонимание.

The article is devoted to the disclosure of the essence of integrative legal understanding, its directions and methods for the study of legal phenomena. The author proposed the use of this type of legal understanding for the study of legal symbols within the legal reality. The author defines legal symbols, suggests their classification and distinguishes functions that fulfill legal symbols from the point of view of integrative legal understanding.

Key words: legal symbols, legal understandings, legal methodology, essence of law, integrative legal understanding.

Вступ. Правова наука сучасного періоду перебуває в інтенсивному пошуку внутрішньо несуперечливої концепції праворозуміння, що має об'єднуючий (інтегративний) ефект, здатної до досягнення справжньої сутності права. Питання сутнісного розуміння права має фундаментальне значення для філософії права, як і питання про істину для філософії та людського пізнання загалом. Методологія праворозуміння впливає на розуміння основних правових категорій, зокрема таких, як правова реальність, правова свідомість, правове життя, юридичні символи тощо. Вбачається, що важливу роль у процесі пізнання права здатне виконати інтегративне праворозуміння, оскільки саме в ньому є місце для концептуальних позицій кожного з відомих типів праворозуміння. Розроблені в межах інтегральної правової концепції методи та підходи можуть бути покладені в основу дослідження юридичних символів, які були сформовані, розвиваються та трансформуються в сучасному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праворозуміння є центральним поняттям у загальній теорії права. Воно привертає увагу сучасних українських і закордонних дослідників: В. Бабкіна, В. Бачиніна, М. Братасюк, В. Дудченко, О. Костенка, В. Кравця, Ю. Оборотова, М. Цвіка, С. Карвацької, Т. Дудаши, С. Алексєєва, М. Байтіна, Н. Железної, В. Казимірчука, Е. Кузнєцова, Н. Лумана, В. Нерсєсянца, В. Попова та інших. Але потрібно виокремити й праці вчених, які досліджували саме інтегративний тип праворозуміння та певні проблеми юриспруденції. Це, зокрема, такі сучасні науковці, як: А. Поляков, О. Корвіна, Н. Смирнова, І. Честнов та ін.

Питання юридичної техніки та правових символів також не залишились поза увагою представників української та закордонної науки. Їх висвітлено в працях С. Алексєєва, В. Баранова, В. Буткевича, Н. Власенко, М. Давидової, В. Қарташова, М. Марченка, О. Нікітіна, М. Тихомирова, І. Шутак та ін.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути основні риси інтегративного типу праворозуміння та можливість застосування його для дослідження категорії юридичних символів на сучасному етапі розвитку методології теорії права; визначити поняття та функції юридичних символів із позиції інтегративного праворозуміння, а також запропонувати класифікацію юридичних символів.

Результати дослідження. Процес праворозуміння є важливою і актуальною категорією, оскільки від розуміння права залежить його реалізація та застосування. Перед вітчизняною юридичною наукою на нинішньому етапі стоїть питання розроблення такої концепції праворозуміння, яка б адекватно описала особливості сучасної української правової реальності. Адже право є цілісним, проте багатоаспектним явищем, а тому осягнення його суті не може здійснюватись на основі одного методу. Сутністю концептуального збагачення вчення про природу права, на думку В. Дудченка, є комплементарно-цілісне пізнання, що є новим напрямом у розвитку правової думки в Україні. Воно комплементує ідеї (метафізику), факти (позитивізм) і оцінки (аксіологія) [1, с. 249–250].

Велике значення мають сучасні наукові концепції досліджень праворозуміння. В юридичній літературі найбільш поширеними є чотири типи праворозуміння: юридичний позитивізм (нормативізм), соціологічний позитивізм, теорії природного права й психологічне розуміння права. Крім цих класичних підходів, сучасне праворозуміння з об'єктивною необхідністю потребує наявності ще одного, похідного від всіх інших, – інтегративного праворозуміння. Останнє ґрунтується не на механічному з'єднанні, а на взаємодії, взаємозалежності й сполученні в різному співвідношенні принципів, що лежать в основі перших чотирьох підходів [2, с. 13].

Той чи інший тип праворозуміння відображається в суспільній правовій свідомості у вигляді найбільш загальних визначальних, сутнісних ознак, що характеризують переважне ставлення суспільства до права, його особливе правознавство й правосприйняття. Панівний у певній спільноті тип праворозуміння, у свою чергу, конститутивно впливає на всю правову систему загалом [3, с. 97].

У наші дні однією з найбільш популярних правових теорій є інтегрована (інтегральна) теорія права, яка заснована на широкому визначенні права та має примирити три класичні теорії, про які йшлося вище. Прихильниками цієї теорії є Д. Холл, Е. Аннерс, Г. Берман, В. Кравиц, У. Проберт, А. Поляков, Ю. Хабермас.

Термін «інтегрована юриспруденція» уведений професором Дж. Холлом. Він поєднав ідею про моральну цінність права (теорія природного права), ідею про соціальні умови формування й функціонування права (соціологічна теорія права), ідею про юридичні поняття та терміни (позитивістська теорія права); визначив право як тип соціальної дії, процес, в якому норми права, цінності і факти зростаються й актуалізуються законотворчістю. Цю теорію називають примиренською й тому, що вона ставить на перше місце серед функцій права його соціальну, комунікативну, компромісну функцію, трактує право як примирителя в конфліктних ситуаціях [4, с. 154].

Інтегративне праворозуміння – неklasичний тип праворозуміння, що характеризується, по-перше, визнанням обмеженості традиційних типів праворозуміння і виділенням підстав, що їх об'єднують; по-друге, твердженням, що будь-яке дослідження правової сфери має бути спрямоване на вирішення певної соціальної проблеми; по-третє, якщо предметом позитивного праворозуміння є закон, природного праворозуміння – правосвідомість, а соціологічного – правовідносини, то інтегративне праворозуміння орієнтоване на формування їх смислового конфігурата – особливого правового об'єкта.

Інтегративне праворозуміння спочатку формувалося як спосіб «антикризового мислення», спрямованого на осмислення права в самій його суті і розроблення моделей його розвитку, в якому можна виділити принаймні чотири незалежні напрями.

Перший напрям історично склався як домінуючий. Підтримуваний ззовні такими ідеалами неklasичної раціональності, як плюралізм і міждисциплінарність наукових досліджень, він заснований на використанні методологічних підходів, вироблених у контексті різних концепцій праворозуміння, синтезі понять і категорій з урахуванням наукової доцільності. Даний напрям у розвитку інтеграційного праворозуміння представлено в спадщині російських філософів і теоретиків права – В. Соловйова, І. Ільїна, П. Сорокіна, Г. Гурвича. Прикладом сучасного «синтезуючого» варіанта інтеграційного підходу може бути *діалогічна концепція права І. Честнова*, в якій пропонується досліджувати феномен права з позиції єдності філософського, соціологічного і культурно-історичного критеріїв [5, с. 45–51]. Необхідність такого підходу зумовлена, по-перше, складністю права як багатогранного явища; по-друге, відповідністю виділених автором критеріїв класичного, неklasичного і постнеklasичного типів наукової раціональності. Здається, що, безумовно, заслуговує на увагу діалогічна концепція І. Честнова, яка може бути оцінена як проект оновлення системи знань про право, хоча загальні принципи «синтезуючого» інтегративного праворозуміння не передбачають реалізації такого радикального задуму.

Другий напрям розвитку інтеграційного праворозуміння являє собою спробу знайти «вихідну клітинку», очевидну даність права, використовуючи все розмаїття методологічних засобів наукового знання. Основна ідея даного підходу полягає в тому, щоб, відмовившись від того, що вже відомо в історії права, зафіксувати можливості права як його протосмисл і момент передування. Приклад дослідження, що лежить в основі інтеграційного праворозуміння, – *філософська концепція юридичної норми А. Закомлістова*. Використовуючи методологічні можливості логіко-математичного підходу, автор описує право через обчислювання простору соціального середовища. У такому аспекті право постає як взаємодія, що приводить до процесу диференціюючого упорядкування контактів індивідів шляхом стягнення їх концентрації до єдиного центру [6, с. 111].

Третій напрям інтеграційного праворозуміння пов'язаний із прагненням показати специфіку права через розуміння його сутнісного зв'язку з більш широкою і, як наслідок, більш абстрактною підставою. У даному разі йдеться не про загальновідоме визначення виду через рід, а про пошук такої онтологічної даності права, виходячи з якої, можна було б реконструювати історію права, показати його зв'язок із позаправовими соціальними явищами, вивести універсальне значення і структуру права. В останнє десятиліття в межах даного виду інтеграційного праворозуміння активно розвивається *комунікативна теорія права*, що має прихильників як у вітчизняному просторі – О. Полякова, Е. Чічнева, Л. Харитонова, М. Козюка, О. Овчиннікова та ін., так і за кордоном – Ю. Хабермас, А. Кауфманн, М. Мюллер, В. Кравіц, Н. Луман і ін.

З погляду положень теорії «комунікативної дії» Ю. Хабермаса, найбільш розробленої та такої, що має найбільше визнання, головна увага повинна приділятися процесу формування думки й волі громадян за допомогою політичної комунікації. На думку Ю. Хабермаса, варто розрізняти матеріально організовані відносини, що існують незалежно від формального правового регулювання та підпорядковані внутрішньому механізму «неформального», спонтанного регулювання, а також відносини, формально організовані, тобто такі, що вперше виникають у формі правовідносин, що раніше не існували як відносини матеріально-

го «життєвого світу». Формально організовані відносини є результатом цілеспрямованого застосування в різних сферах громадського життя права як засобу соціального керування. Матеріально організовані відносини – це сфери «соціально інтегрованих комунікативних дій» [3, с. 99].

Специфіка комунікативної теорії права полягає в націленості на вирішення найважливіших проблем сучасної філософії права: суб'єкта і його свідомості, що інтерпретує «життєвий світ»; правових текстів, чи джерел права і правових норм; правової взаємодії прав і обов'язків. Це дозволяє сформулювати інтегративне поняття права, утворене трьома вимірами: діяльністю свідомості, соціокультурними умовами і міжсуб'єктними правовими комунікаціями. Комунікація в даній концепції права виконує функцію подвійного обмеження. З одного боку, вона визначає онтологічний статус права, будучи його субстанціональною основою, а з іншого – всі елементи права (правові суб'єкти, їхні права й обов'язки, правові норми). Водночас комунікація щодо елементів права – специфічно правова, бо опосередкована правовими тестами і процедурами їх інтерпретації.

Четвертий напрям розвитку інтеграційного праворозуміння пов'язаний із концепцією інтегративної юриспруденції як окремої галузі юридичного знання зі специфічним понятійним і методологічним апаратом. У першій половині ХХ ст. ідея створення такої науки була висловлена Дж. Холлом. Він зазначав, що «науковий пошук філософії права, врешті-решт, фокусується на тому, що в найзагальнішому значенні може бути означене терміном «правовий об'єкт пізнання». Хоча дослідник у своєму аналізі об'єкта має провести його численні відмінності, правовий об'єкт знання є в дійсності чітко обмеженою взаємозв'язаною структурою в постійному процесі [7, с. 739–740]. На думку Дж. Холла, побудова інтегративного праворозуміння напряму залежить від поетапно сформованого специфічного «правового об'єкта знання». Отже, Дж. Холл поставив завдання перед інтегративною юриспруденцією визначити предметний сенс права як конфігурата, в якому результати теоретичного пізнання правової реальності співвіднесені із соціальним досвідом або загальнозрозумілими принципами її духовно-практичного освоєння.

Оскільки в інтегрованому праворозумінні об'єднані різні теорії, то так чи інакше одна з них буде головною. У дослідженні юридичних символів, на нашу думку, це може бути об'єктивно виправдано, оскільки юридичні символи – це результат державно-правової організації суспільства, що може бути багатозначним. Отже, у дослідженнях юридичних символів з'ясується різне їхнє значення. Водночас інтегральна (інтегрована) теорія може бути застосована для дослідження такого правового явища, як «юридичні символи», у межах правової свідомості суспільства й індивіда та з'ясування їхньої ролі в розвитку сучасної держави.

З погляду інтегративного праворозуміння, юридичні символи можна визначити як умовні образи та правові знаки соціальної реальності, що формуються на рівні суспільної та індивідуальної свідомості як комунікативні засоби керуючого впливу держави і права на діяльність та поведінку людей, а також як кодифіковані регулятори, що забезпечують функціонування та розвиток сучасної держави.

Вихідним змістом об'єкта інтегративного праворозуміння є концепт «правове життя». Необхідність його розроблення зумовлена тим, що за поняттями «право», «правова реальність», «правові відносини», традиційно використовуваними в теорії і практиці права, вже закріпився набір певних значень. Поряд із теоріями і термінами праворозуміння існує право як таке, тобто сукупність всіх правових явищ і процесів. Їхні смисли зосереджені в повсякденних уявленнях про соціальний порядок, визначають зміст соціального буття і типових комунікацій. Крім того, введення концепту правового життя сприяє розширенню меж інтеграційного праворозуміння завдяки включенню в нього табуйованих класичним правознавством неправових явищ, конкретизації зв'язку права з іншими формами регуляції суспільного життя (релігією, мораллю, ідеологією).

У зв'язку з вищезазначеним можна говорити про динаміку співвідношення, взаємодії й розвитку різних взаємопов'язаних і взаємозалежних проявів феномена права у вигляді

ді юридичних символів, які в найбільш узагальненому, універсальному вигляді є засобами правової комунікації. Особливість правової комунікації полягає в тому, що право як знакова система не може функціонувати поза правовідносинами між соціальними суб'єктами або окремим соціальним суб'єктом (наприклад, у разі реалізації права власності, що може бути реалізованим навіть за наявності одного суб'єкта – власника) [8, с. 13]. Інакше казати, реалізація змісту юридичних символів неможлива без комунікації соціальних суб'єктів; чи, навпаки, через посередництво юридичних символів стає можливою правова комунікація соціальних суб'єктів.

Велике значення для розуміння змісту юридичних символів має їх класифікація. В юридичній літературі використовують різні підходи і критерії щодо класифікації юридичних (зокрема правових) символів: суб'єкти, предмети правового регулювання, функціональна роль, смислове значення, форма державного устрою, особливості нормативно-правового припису тощо.

У межах інтегративного праворозуміння найбільш обґрунтованою, логічною та послідовною здається класифікація юридичних символів залежно від змістовної сторони об'єкта відображення:

- 1) символи-атрибути, які сформувалися на рівні суспільної правової свідомості (образ богині правосуддя Феміди, суддівська мантия, почесна грамота);
- 2) символи держави (державний гімн, герб, прапор, столиця держави, паспорт громадянина, державні нагороди, грошові знаки);
- 3) символи, які сформувалися на рівні професійної свідомості юристів, тобто залежно від виду практичної діяльності юриста (адвокатське посвідчення, протокол слідчого, лекція викладача юридичних дисциплін);
- 4) нормативні документи (нормативно-правові акти й інтерпретаційні акти загального характеру);
- 5) документи-рішення індивідуального характеру державних органів, органів громадських організацій, окремих осіб, коли їхнім рішенням у загальному або індивідуальному плані надається юридично обов'язкове значення.

Юридичні символи є своєрідним інструментом внутрішньодержавного регулювання, встановлення символічно-владних відносин на міжіндивідуальному та міжінституціональному рівнях. Юридичні символи перебувають в органічному зв'язку із правовими та державними символами. Категорія «правові символи» є родовим поняттям категорії юридичних символів. Правові символи є специфічною формою вираження правових велінь, які є ефективним засобом комунікації – процесу передачі правової інформації від правотворчого органу через правозастосовувача до конкретного індивіда.

З погляду інтегративного праворозуміння, специфічні особливості юридичних символів, що лежать в основі їхніх регулятивних ознак, полягають в об'єктивній причетності до процесів досягнення соціальної гармонії; у спеціалізованій формі зберігання знань про державу, державну службу, право та правові явища; у реалізації функції державного управління; у продукуванні підпорядкування, законотворчості, корпоративності, мотивації праці, символічної віри, символічного професійно-посадового статусу, суспільного визнання.

Що стосується функцій юридичних символів у контексті інтегративного праворозуміння, то варто визначити такі: інтеграційна, регулятивна, комунікативна, ідентифікаційна. *Інтеграційна функція* полягає в тому, що символи об'єднують людей у певні соціальні групи або спільності, що ідентифікують індивідів із тією чи іншою групою або спільністю (проявляється в невербальних жестах, позах, міміці). *Регулятивна функція* юридичних символів полягає, на наш погляд, у такому. У ситуації, коли необхідно швидко і зрозуміло донести вимогу до великої кількості суб'єктів, саме символічна форма служить для забезпечення стислості, уніфікованості, доступності, економії мовних засобів, а отже, ефективності дії правового веління. *Комунікативна функція* – символ несе певну інформацію для свого потенційного адресата, якщо реципієнт здатний до пізнання символу і його прочитання, отже, символ – фундаментальний засіб інформаційного обміну між людьми як у межах певної

культурної традиції, так і між різними культурами. *Ідентифікаційна функція* тісно пов'язана з попередньою, оскільки за допомогою юридичних символів суб'єкти права не тільки можуть орієнтуватися у світі правових явищ, а й отримують можливість ідентифікувати себе, визначити своє місце в колі цих явищ. Показуючи паспорт або службове посвідчення, одягаючи військову форму, завіряючи документ печаткою своєї організації, суб'єкти самоідентифікуються у сфері права, демонструють власний правовий статус. Це стосується і державних символів, що є атрибутами державного суверенітету.

Висновки. Сучасній правовій науці необхідна органічно єдина інтеграційна концепція праворозуміння, яка змогла б втілити всі основні переваги відомих напрямів розуміння права і створити можливість для цілісного сприйняття права. Вважаємо, що методологічний потенціал інтегративної концепції праворозуміння повинен висловлювати такі її аспекти: 1) вектор сучасного державно-правового розвитку, відповідний визнанням розвиненого правового статусу людини і громадянина та відповідальної держави; 2) рівень розвитку суспільних відношень і стану юридичної науки; 3) реальні управлінські можливості для правозастосовуючих суб'єктів із метою ефективної регламентації сфер суспільних відносин; 4) біолого-соціальну природу людини, тобто її природні потреби в матеріальних і духовних цінностях; 5) економічні чинники, які спричиняють матеріальні умови життя суспільства; 6) високі моральні постулати й ідеали, які вказують на те, що право має бути засноване на вічних моральних цінностях за незмінного розуміння їхнього змісту.

З погляду інтегративного праворозуміння, юридичні символи – це, на нашу думку, правові знаки соціальної реальності та носії уявлення про об'єкти (вони позначають не безпосередньо речі, а уявлення про них), що формуються на рівні суспільної та індивідуальної свідомості як комунікативні засоби керівного впливу держави і права на діяльність та поведінку людей, а також як кодифіковані регулятори, що забезпечують функціонування та розвиток сучасної держави. Основними функціями юридичних символів є інтеграційна, регулятивна, комунікативна, ідентифікаційна.

Отже, інтегративний підхід до дослідження юридичних символів загалом відповідає тенденціям сучасної правової науки щодо зближення різних аспектів праворозуміння, їх співіснування та взаємодії. Право являє собою соціальний феномен, у кожному з його проявів наявні й інші, зокрема, комунікативні ознаки. Без правової комунікації важко уявити, наприклад, створення, поширення й реалізацію ідеальних уявлень про право. Крім того, важливою є не сама комунікація, а постійна взаємодія різних одночасно взаємозалежних і взаємопов'язаних проявів права, зокрема, юридичних символів із суб'єктами права.

Список використаних джерел:

1. Дудченко В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень. Юридична література. 2006. 302 с.
2. Мартышин О. Совместимы ли основные типы понимания права? Государство и право. 2003. № 6. С. 13.
3. Геселев О. Інтегративне праворозуміння як складова сучасної постмодерної правової культури: сутність та актуальне значення. Актуальні проблеми держави і права. 2009. С. 97
4. Скакун О. Теорія права й держави. К.: Алерта, 2011. 520 с.
5. Честнов И. Принцип диалога в современной теории права (проблемы правопонимания): дисс... докт. юрид. наук. СПб., 2002. С. 45–51.
6. Коваленко І. Правове життя в інтегративному праворозумінні: смислові обриси. Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2016. С. 106–118.
7. Антология мировой правовой мысли: в 5 т. Нац. обществ.-науч. фонд. Т. 3: Европа. Америка: XVII – XX вв. М.: Мысль. 1999. С. 829
8. Никитин А. Правовые символы: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород, 1999. 36 с.

